

Torroella i el Baix Empordà

El maig de 1996 vaig ser invitat pel Club d'Amics de la Unesco a donar-hi una conferència sobre el Baix Empordà, dins d'un cicle dedicat a totes les comarques de Catalunya que es va anar duent a terme durant una colla de mesos. De les notes que vaig fer servir, actualitzades i lleugerament adaptades, n'he extret aquest escrit que ara em plau molt de veure publicat al *Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí*, aquesta nostra vila que tots els torroellencs que en som fora portem al cor.

Empordà i Baix Empordà

L'Empordà, situat a la part més oriental i septentrional de Catalunya, és essencialment una plana en forma de triangle invertit, amb la base al Pirineu i el vèrtex a la intersecció de les Gavarres amb el mar. Quan el 1936 la Generalitat aprovà la divisió territorial de Catalunya, partí l'Empordà en dues comarques, l'Alt Empordà i el Baix Empordà, i, en fer-ho, donà vigència administrativa a una concepció d'arrel popular documentada almenys des del segle XV.

Una altra cosa és que la línia de separació interna sigui més o menys clara. Uns prenen com a referència el Montgrí, d'altres - i Josep Pla n'és un- traslladen al Ter la divisòria. (En aquestes notes citaré sovint Pla, l'home que tothom coneix com a empordanès de pes i que, per a mi, ha escrit més i millor sobre el Baix Empordà, l'Empordanet que ell en deia.)

Jo crec, sense cap mena de dubte, que és a la muntanya i no al riu a qui cal atribuir l'efecte separador. Sóc fill de Torroella de Montgrí, precisament situada a l'esquerra del Ter i a la falda del Montgrí, i he experimentat sempre, com tots els torroellencs, un

L'Alt i el Baix Empordà

clar sentiment de pertinença al Baix Empordà. Als torroellencs no ens ha costat mai gens arribar-nos a la Bisbal, a Palamós, a Sant Feliu –sembla que només ens cal deixar-nos portar per les carreteres, avall que fa baixada–; però anar a Figueres, a Roses, a Darnius, ja ens fa més mandra. I creieu-me que el sentiment és recíproc. Fa ben poc, un amic de Sant Pere Pescador em comentava que per a ell el Montgrí era una mena de cortina, de teló i em posava com a exemple: "Sempre m'ha costat d'anar al Festival de Música de Torroella; el meu és el de Peralada".

Tampoc no és clar fins on arriba el Baix Empordà cap a ponent i a migdia. Tanmateix, si ens adonem del canvi de paisatge que es produeix venint de Girona a l'altura de Colomers pel nord del Ter i a la Pera pel sud d'aquest riu, no ens costarà gens d'acceptar la línia divisòria administrativa amb el Gironès. També aquí discrepa Pla, que porta l'Empordà fins al congost del Ter, molt més a prop de Girona.

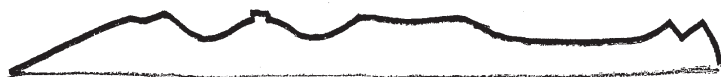
I pel sud em sembla natural –també contra el criteri de Pla– d'acceptar Sant Feliu de Guíxols al Baix Empordà, tot i que ja sigui

en plenes Gavarres, però molt més vinculat a Palamós que a Llagostera o Tossa, les poblacions més properes del Gironès i de la Selva. D'altra banda, com es veu en tot el que he argumentat fins ara, per a mi els criteris de proximitat social pesen més que els estrictament físics. I amb aquesta perspectiva em plau aportar una bona argumentació: si molta gent diu que l'Empordà abasta tota terra on se senti el buf de la tramuntana, d'altres opinen que arriba fins allà on facin i mengin bunyols per Setmana Santa. Tant els uns com els altres em deixarien dir que podem ben incloure sense por l'àrea de Sant Feliu a la comarca del Baix Empordà.

Ja he dit abans i és ben sabut que l'Empordà és essencialment una plana, una de les poques relativament grans que té Catalunya. Ara, comparada amb la de l'Alt Empordà, la plana del Baix Empordà és molt més petita. La limiten, de manera considerable, al nord, el massís del Montgrí i al sud i a l'oest, les Gavarres.

El Montgrí –el nom li ve del color– és un massís calcari, dissimètric, suau al nord, abrupte al sud. La seva alçada és d'uns 300 metres. Els seus punts més notables són la muntanya d'Ullà, la de Santa Caterina (amb el castell), el Montplà, la torre Moratxa i el Rocamaura, que li donen l'aspecte del "bisbe mort" visible de tots els punts de l'Alt i del Baix Empordà.

La silueta del Montgrí, el bisbe mort

Tot aquest paisatge, molt peculiar, troba la seva explicació en l'origen geològic. Dit ben esquemàticament, el massís de Montgrí és una enorme massa mineral de l'era secundària, procedent del nord i posada com un barret al damunt de capes més modernes de terrenys terciaris i quaternaris. Sembla com si, com que el

Creador trobava que l'Empordà li havia sortit massa gran, l'hagués volgut migpartir amb un bon bloc de massa calcària agafada de qui sap on. Afegiu-hi ara que aquest bloc se li hagués esbardellat de tal manera pel costat de mar que en resultessin els grans penya-segats entre l'Estartit i Montgó i uns bocinets escampats per les Medes. Un vent furiós de tramuntana, procedent de les platges del golf de Roses, ajudaria a completar l'obra traçant masses ingents de sorra capaces de saltar la barreira i escampar-se a l'altra banda: les dunes. Feu passar ara un riu al peu d'aquest massís, que busqui el mar amb desencert, i tindreu la Gola, el Ter Vell i els aiguamolls. I encara, per sorprendre-us més, podeu trobar sota les dunes l'estreta xemeneia d'un volcà.

En arribar a mar, el massís dona lloc a la zona més escarpada de la Costa Brava. Les Medes, una continuació del Montgrí dintre el mar, són set illes rocoses, declarades fa poc zona natural protegida.

Les Gavarres, que per la seva constitució geològica no tenen res a veure amb el massís del Montgrí, ocupen una superfície molt important de la comarca, tenen un relleu suau, relativament poca alçada (puig d'Arques, 535 m) i estan cobertes de bosc d'alzina surera. El massís de Begur, al centre de la comarca, tocant al mar, té la mateixa configuració de les Gavarres i, de fet, n'és una continuació, trencada per una fossa tectònica, el corredor de Palafrugell.

Enmig d'aquests massissos s'estén la plana, de terrenys al·luvials, generalment de molt gruix, d'elevat rendiment agrícola, formats principalment per les aportacions del Ter i del Daró, que vessen les aigües a la platja de Pals.

El Ter, procedent del Pirineu, després de recollir aigües d'altres comarques, és el riu més cabalós.

El Daró, que neix a les Gavarres i transcorre íntegrament pel Baix Empordà, és petit i torrencial. Encara no fa gaires anys, el seu curs es feia fonedís abans d'arribar a mar; una canalització l'ha convertit en un afluent artificial del Ter.

El corredor de Palafrugell és resseguit per la riera d'Aubi que desemboca a la cala Castell, prop de Palamós. Més al sud, la riera de Calonge ho fa a la badia de Palamós. Finalment, el Ridaura travessa tota la vall d'Aro i desemboca a Platja d'Aro.

A primera línia del litoral hi havia hagut zones d'aiguamolls i de maresmes, avui molt limitades.

A les zones de transició cap a les muntanyes, els aspres o terraprims substitueixen les fèrtils terres grasses de la plana.

Una comarca policèntrica

La població actual del Baix Empordà és d'uns 98.000 habitants. La seva densitat sobre el total de la comarca (700 km²) és de prop de 140 h/km². Tanmateix, la majoria de la població es concentra a la plana i al litoral, mentre que és molt poc poblada la zona de les Gavarres.

Contràriament a l'Alt Empordà, on la jerarquia de Figueres és indiscutible, el Baix Empordà és el paradigma de les comarques policèntriques.

Així, al costat de la Bisbal (8.200 hab.), constituïda com a capital comarcal el 1936 a causa de la tradició del seu mercat, diverses circumstàncies històriques i econòmiques han determinat l'existència de nuclis urbans que, ja llavors, tenien una dimensió demogràfica igual o superior: Torroella de Montgrí (8.300 hab.), Palafrugell (17.800), Palamós (14.700) i Sant Feliu de Guíxols (18.100).

El fort creixement del litoral els darrers anys no ha fet canviar radicalment les proporcions, però hi ha afegit nous subcentres importants, com ara Castell-Platja d'Aro i Calonge-Sant Antoni de Calonge.

D'altra banda, el medi físic ha comportat la presència de nombrosos petits pobles escampats per la plana, mentre que al sector muntanyenc de les Gavarres són molt escassos.

La connexió entre els principals nuclis la fa la carretera comarcal que, a partir de Girona, segueix el congost del Ter i, contornejant les Gavarres, travessa la Bisbal i passa a fregar de Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols, cap a Llagostera, ja a la comarca del Gironès una altra vegada.

Prop de la Bisbal un altre ramal comarcal es dirigeix cap al nord, en direcció a Figueres.

Dues carreteres, a banda i banda del Ter, enllacen Torroella, i molts de pobles de l'interior de la comarca, amb el Gironès.

Finalment, en aquesta xarxa bàsica, una altra carretera, procedent de l'Alt Empordà, baixa de Torroella cap a Palafrugell i enllaça amb la comarcal que ve de la Bisbal.

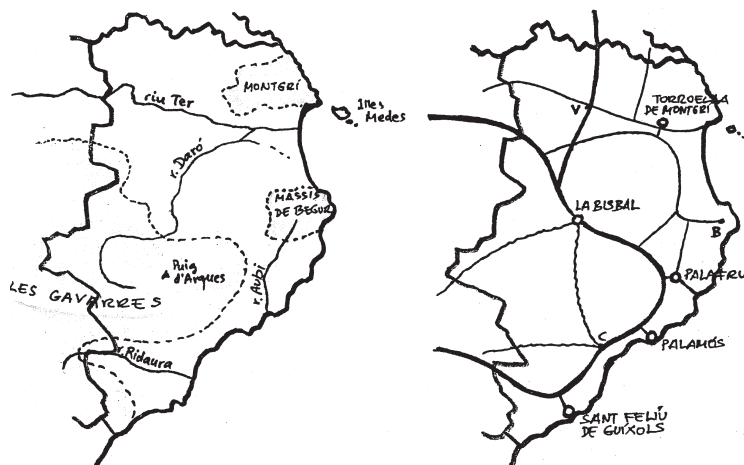
Una complexa xarxa secundària connecta aquests nuclis principals amb la resta de poblacions de la plana, a través de paisatges que moltes vegades són d'una bellesa extraordinària.

Pel que fa a les Gavarres, cal evitar de passar, si es té pressa, per les enrevessades carreteres plenes de revolts que enllacen la Bisbal amb Calonge o amb Caçà de la Selva, al Gironès, amb racons encantadors, d'altra banda, per passejar-hi sense pressa.

Fem present que pel Baix Empordà no passa cap autopista ni autovia, excepte molt recentment, alguns trams a l'àrea de la vall d'Aro i entre Palafrugell i Calella i Llafranc.

Tampoc no hi ha cap línia de ferrocarril d'ençà que varen quedar fora d'ús els carrilets de via estreta Girona-Sant Feliu i Banyoles-Palamós. El camí per on passava aquest últim està a punt de ser destinat a carril bici de llarg recorregut.

Esmentem finalment els enllaços marítims del Baix Empordà a través dels ports comercials de Palamós i Sant Feliu i els ports esportius de totes les poblacions turístiques del litoral.

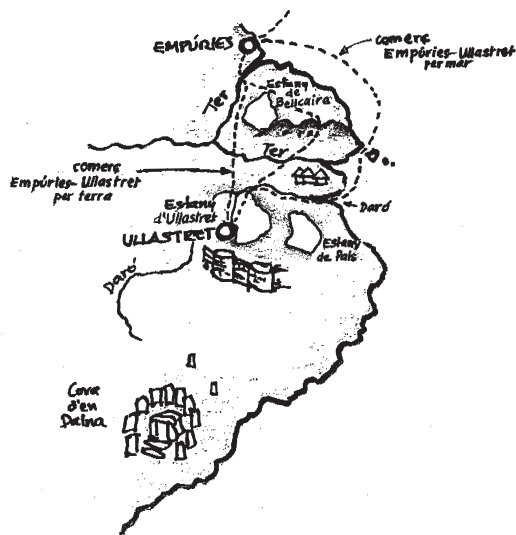

El Baix Empordà, relleus
i comunicacions

El pòsit històric

Us proposo que ens aturem ara en la contemplació d'alguns moments del passat, molt singulars, que han deixat empremtes molt importants sobre el paisatge i sobre la gent del Baix Empordà.

A l'esquema que hi ha a continuació he representat allò que possiblement era el "mapa del territori" a l'antiguitat. Hi veiem

el Ter amb dues branques a banda i banda del Montgrí; el Daró, amb un cabal important, desembocant a la platja de Pals, i els estanys de Belcaire, d'Ullastret i de Pals.

Si volguéssim remuntar-nos a la prehistòria, contemplaríem els caus del Duc de Torroella i d'Ullà i els nombrosos monuments megalítics presents a tota la zona de les Gavarres. Ens caldria visitar, sens dubte, prop de Romanyà, la famosa cova d'en Daina (3000 aC) i, un xic més modern, el poblat de la Fonollera, al terme de Torroella de Montgrí, prop de la desembocadura del Ter (2000 aC).

Situem-nos ara al segle VI fins al II aC. Al cor del Baix Empordà actual, en una zona enlairada per sobre de l'estany d'Ullastret, hi trobarem l'extensa ciutat dels ibers indiketes.

La ibèrica era, en aquells moments, una de les cultures més importants de la Mediterrània occidental. La seva base econòmica era agropecuària, amb granges escampades pel territori, que es complementaven amb la pesca i la producció de teixits i objectes de ceràmica i de metall.

Ullastret era un centre comercial. Encara admira avui veure, sobre unes 11 hectàrees excavades, les restes d'aquella població extraordinària, començant per les imponents muralles, el traçat planificat dels carrers, el temple pagà, les cases, les eines de ferro, els objectes de metall repussat o els estris de ceràmica. Tot plegat demostra que s'havia arribat a un bon nivell de desenvolupament econòmic que permetia una eficient divisió del treball i de les funcions.

Hi ha restes clares de la influència grega, propiciada per la fàcil comunicació amb Empúries, quan tot el trajecte entre les dues ciutats era navegable i passava per la desembocadura del Daró, en aquell temps relativament cabalós.

L'època d'esplendor d'Ullastret se situa entre els segles IV i II aC. Després, ens trobem amb el misteri de la seva desaparició sobtada, abans del 218 aC, la data de l'ocupació romana, sense senyals de lluita ni de destrucció, com si hagués estat abandonada. Tanmateix, per les monedes que s'hi han trobat, sembla

que tot i que no estava ja habitada, durant molt de temps encara s'hi varen celebrar actes al temple.

Amb una gran extensió per excavar, Ullastret encara ens pot donar força sorpreses.

Arriben, doncs, els romans l'any 218 aC i colonitzen el país. Apareixen a l'Empordà nombroses *villae* que donen origen, sobretot a l'Alt Empordà, a la multitud de pobles que ara anomenem Vilafant, Vilacolum, Viladamat...

El país pateix després noves invasions: del nord, els visigots; més endavant, del sud, els sarraïns. Ens en queden pocs rastres. Es constitueix la Marca Hispànica i amb la desaparició de l'imperi carolingi els comtes es van desentenenent del rei franc. Comença la història de Catalunya.

I com que segons és costum la història s'escriu a partir del vencedor final, quasi tothom ignora que la història de Catalunya és no només la de la casa comtal de Barcelona. És també, durant segles, la història d'un altre territori i d'un altre llinatge, moltes vegades rival del de Barcelona, el qual exerceix la seva sobirania sobre el petit però ric territori de l'Empordà.

Observem el mapa que presento tot seguit. S'hi representa com estaven repartits els territoris de la Marca Hispànica l'any 897,

en què comença la successió hereditària dels comtats, a la mort de Guifré el Pilós.

A partir d'aquest moment, el comtat d'Empúries, separatament dels territoris catalans centrals, comença la seva línia hereditària pròpia, iniciada amb els germans Sunyer i Delà. I ja al segle IX, com una Catalunya en petit, queda envoltat i sense expansió territorial possible. Això no obstant, els seus comtes mantenen, durant 500 anys!, un esperit molt independent, tot i que el codi dels *Usatges* (1064) atribuïa als comtes de Barcelona la dignitat de prínceps sobirans. Empúries no és incorporat a la Corona d'Aragó fins a l'any 1401.

Heus aquí seguidament, comparades en un esquema temporal, l'evolució de les dues cases comtals.

CASA DE BARCELONA			CASA D'EMPÚRIES		
Guifré I, el Pilós		ANY 878	Sunyer i Delà		1ª Dinastia
Comtes de Barcelona Prínceps Sobirans		Concili de Troyes			
		ANY 1064 Usatges			
1151	Ramon Berenguer IV [ARAGÓ]		1200		
1213			Hug IV		
Jaume I, el Conqueridor [VALÈNCIA] [MALLORCA]			1230 Ponç IV		
			1269 Hug V		
Pere II, el Gran 1276	Alfons II, el Liberal 1285		1277		
1291			Ponç V		
Jaume II, el Just [SICÍLIA] [CÓRSEGA] [SARDENYA]			1313 Ponç VI, Malgaulí		
Alfons III, el Benigne 1327	Pere III, el Cerimoniós [ATENES] [NEOPÀTRIA]		1322 Ramon Baranguer		2ª Dinastia
1336			1364 Joan I		
1387			1381		
Joan I, el Caçador 1396	1398				
Martí, l'Humà 1410	INCORPORACIÓ 1401				

Entre els dos comtats hi ha períodes d'aproximació i d'altres de més tibants. En temps de Ponç IV d'Empúries, per exemple, els empordanesos varen ajudar decisivament Jaume I en la conquesta de Mallorca. Era una sortida natural a la capacitat expansiva del petit comtat. El cert és que aquesta conquesta comportà riquesa i poder a l'Empordà, i capacitat per fer front a Barcelona.

El punt àlgid de l'enfrontament es produí en temps de Jaume II, quan Ponç V era comte d'Empúries. És un moment en què el comte de Barcelona és rei d'Aragó i el seu poder es fa sentir per tota la Mediterrània, a València, a Sardenya, a Sicília, a Còrsega, als ducats d'Atenes i Neopàtria. I, en canvi, el petit comtat d'Empúries planta cara. Tot seguit en parlaré amb més detall.

Al mapa que hi ha tot seguit he marcat els territoris de l'actual Baix Empordà que en aquell moment estaven sota el domini del comte d'Empúries. La resta del territori és repartit entre poderosos senyors que, tot i que reconeixen la sobirania del comte de Barcelona, actuen amb la força que els dona la possessió de la terra i demostren aquest poder aixecant els castells i recintes fortificats que avui admirem.

El Baix Empordà a l'edat mitjana

És en aquell moment que s'afermen els nuclis urbans que determinaran el policentrisme futur de la comarca. Cal recordar que estem parlant d'un període d'una gran vitalitat, de molt moviment, a cavall entre els segles XIII i XIV, durant el qual arriben al seu punt àlgid els principals nuclis del poder feudal a la zona. Donem un cop d'ull, doncs, a les poblacions medievals més significatives d'aquell moment, situades al territori actual del Baix Empordà.

Torroella de Montgrí esdevingué el nucli avançat de la Corona a l'Empordà. Inicialment, els senyors de Torroella havien estat feudataris del comte d'Empúries. Bernat de Santa Eugènia, d'aquest llinatge, conseller de Jaume I, intervingué en la conquesta de Mallorca i en fou el primer governador. Guillem de Montgrí encapçalà la conquesta d'Eivissa.

Després d'un seguit de permutes, Torroella acabà incorporada a la Corona i inicià una època de desenvolupament que es mostrà amb força a partir del segle XIII i culminà al segle XIV. La seva situació estratègica era decisiva, als límits del comtat d'Empúries, darrere el Montgrí i a la riba del Ter, navegable fins a la costa. El seu port era un dels més importants del nord de Catalunya. Aquestes característiques varen ser determinants, com després comentaré, quan es produí l'enfrontament del rei Jaume II amb el comte Ponç V.

I quan el poder reial quedà definitivament assentat, Torroella es convertí en un centre de pròspere activitats agrícoles, ramaderes i artesanals i en la residència habitual de nobles i prínceps. El rei Joan I hi passà llargues temporades.

Aquest procés d'expansió acabà a causa de la pesta, l'encegament del port i la pirateria amb centre a les illes Medes.

La Bisbal fou durant l'època medieval una vila d'una gran importància estratègica. La jurisdicció del terme havia estat discutida pel llinatge dels Cruïlles, però Jaume I la va cedir d'una manera total al bisbe de Girona i va esdevenir el centre dels dominis de la mitra a la zona i la frontera amb les possessions dels comtes d'Empúries, rivals permanents, desitjosos

d'aconseguir un bisbat propi per als seus dominis, i dels senyors de Cruïlles i de Peratallada, enfrontats als bisbes des de ben antic. Els bisbes del moment procedien de la noblesa del país i s'ocupaven amb èxit d'incrementar les possessions del bisbat i d'afermar el seu poder a la zona. La Bisbal, Fonteta, Sant Sadurní de l'Heura i Ullà en foren els nuclis inicials i s'hi anaren afegint, al llarg dels segles XIII i XIV, Corçà, Rupià, Ultramort i Parlavà.

El lloc de **Cruïlles**, sobre el Daró, només a tres quilòmetres de la Bisbal, fou l'origen del llinatge d'aquest nom. Ja he dit que de ben antic la casa de Cruïlles mantingué una rivalitat permanent davant del bisbat. A mitjans del segle XIII, per matrimoni, incorporà la baronia de **Peratallada**, una vila que esdevingué des d'aleshores la capital de les possessions dels Cruïlles. Gilabert de Cruïlles, dit el Gran, primer senyor de les dues baronies, serví Jaume I a València, fou ambaixador a Roma, a Provença i a França i fou també conseller i gran creditor de la Corona. El seu hereu, Bernat de Cruïlles i de Peratallada, fou un dels capitans de Pere el Gran a Calàbria i lluità en defensa de Catalunya contra els francesos. Tanmateix, igual que el comte d'Empúries, també topà amb Jaume II, però s'hi reconcilià després i es distingí com a almirall a Almeria. Altres membres del llinatge es distingiren també en accions diverses a Sicília i a Sardenya, on aconseguiren extensos feus.

Les possessions de la casa de Cruïlles al territori actual del Baix Empordà en el període que estem analitzant comprenien els territoris originals de Cruïlles i de Peratallada, s'estenien per les Gavarres fins a Calonge i per la plana fins a Torrent i Regencós, s'enfilaven fins a Begur i limitaven amb tots els altres senyors de la zona: el bisbat, el comtat d'Empúries, la Corona i els benedictins de Sant Feliu de Guíxols, que s'estenien per tota la part meridional de les Gavarres fins als dominis dels Cruïlles.

Palamós era l'altre gran centre del poder reial al territori. Veient les seves excel·lents condicions com a port natural, des d'on es podia ser present amb força a la costa empordanesa, el rei Pere el Gran, fill de Jaume I, va comprar al bisbe de Girona un castell, dins del terme del qual s'establí la població de Palamós.

A la part més enlairada, el Pedró, hi fou bastit el palau reial. Més endavant, el territori reial s'estengué més amunt, per la compra als benedictins de Sant Feliu del territori de Vall-llobrega.

Sant Feliu de Guíxols es formà a partir del monestir benedictí fundat a finals del segle IX. Ja he esmentat els benedictins de Sant Feliu en referir-me als límits dels dominis dels altres senyors de la zona. En efecte, les possessions del monestir arribaren a assolir una gran extensió per tot el territori de les Gavarres pels termes actuals de Santa Cristina d'Aro, de Castell d'Aro, de Calonge i de Vall-llobrega. En el moment que estem comentant, a cavall dels segles XIII i XIV, alguns d'aquests dominis han estat cedits a altres senyors. Calonge passa als Cruïlles i Vall-llobrega, a la Corona. Tanmateix, l'extensió dels territoris sota domini del monestir en el període que analitzem és encara vastíssim i el poder dels benedictins a la zona, molt considerable.

Palafrugell, en contrast amb els altres centres de poder d'aquest període medieval, es manté força al marge de les tensions entre els grans senyors del territori. Tot i que és, inicialment, la possessió dels comtes de Barcelona, aquests varen cedir el lloc a l'orde del Sant Sepulcre i passà més endavant a poder del priorat de Santa Anna de Barcelona.

Torroella i el comte d'Empúries

És en aquest context que s'inicia la forta tensió, que abans he esmentat, entre el comte d'Empúries, Ponç V i el comte rei, Jaume II. Us proposo que dediquem uns minuts a estudiar amb més detall aquest enfrontament, que té lloc a finals del segle XIII, en un dels períodes, al meu entendre, més interessants de la història del Baix Empordà i que deixà empremtes molt clares sobre el territori.

Ja he dit abans que els moviments d'acostament o de lluita entre les cases d'Empúries i de Barcelona eren oscil·lants segons l'afany de poder, les possibilitats de domini, la conveniència del moment o el tarannà de cada personatge.

Ponç IV ajudà Jaume I a Mallorca. El seu fill, Hug V, en canvi, tingué forts enfrontaments amb el mateix Jaume I, saquejà Figueres (vila reial, al límit del comtat) i hostilitzà Girona. Finalment, es va rendir i va ser perdonat.

Ponç V, fill d'Hug V, governà el comtat d'Empúries durant 36 anys. Se'n féu càrrec el 1277 i es dedicà de bon començament a organitzar l'administració interna. Fou servidor fidel de Pere el Gran, fill de Jaume I i fins i tot el salvà personalment amb motiu d'un combat contra tropes franceses. Fou l'home de confiança del nou rei Alfons el Liberal. A la mort d'aquest, va retre homenatge al seu germà Jaume II a Sicília (d'on era rei) i l'acompanyà a Catalunya. El 1292 encara assistí a les Corts de Barcelona.

Però aviat començà a haver-hi desavinences. I, per demostrar la seva autoritat, Jaume II fa construir el 1294 el castell del Montgrí, capaç de dominar tota la plana empordanesa, i prohibeix al comte de fer noves fortificacions, fent ús d'una potestat recollida als *Usatges*.

Ponç V es rebel·la i decideix de bastir el castell palau de Belcaire, entre el castell de Torroella, que és del rei, i el castell d'Albons, que és feudatari del rei. En fa la seva residència habitual. Fa construir també el castell d'Empordà, just al límit meridional dels seus dominis, a tocar del castell palau de la Bisbal.

Enfrontat ja obertament al rei, prohibeix que circuli per Empúries la moneda de Barcelona, augmenta el preu de la sal de Castelló als homes del rei, prohibeix l'exportació de viandes als llocs de jurisdicció reial i, allò que és més espectacular i atrevit, en un moment propici, fa desviar el curs del Ter, n'envia les aigües contra la marina reial, recollida al port de Torroella, i inunda diverses poblacions reials.

Evidentment, Ponç V no era conscient de la desproporció del seu poder per sota del del seu adversari.

Jaume II va ser un dels reis més poderosos de la Corona d'Aragó. El seu avi fou Jaume I i el seu pare, Pere el Gran. Als

setze anys era lloctinent del seu pare a Sicília, on hagué de lluitar i s'imposà amb l'ajut de Roger de Llúria. El 1285 mor el seu pare. El germà gran, Alfons, és coronat rei d'Aragó i ell, de Sicília. Hi governa amb encert durant sis anys. Però el seu germà mor prematurament i Jaume hereta la Corona catalanoaragonesa el 1291. Tenia vint-i-quatre anys. L'altre germà, Frederic, és coronat rei de Sicília.

No és estrany que Jaume II reaccionés amb energia davant les provocacions del comte d'Empúries. Ja hem vist que el 1294 fa construir el castell del Montgrí. Més endavant, decideix enviar les seves tropes contra el comte.

Finalment, però, el petit comtat no pogué suportar més l'enfrontament. Ponç V s'ha arruïnat i s'ha carregat de deutes i el 1306 se sotmet. Això explica que el castell del Montgrí encara set-cents anys després no estigui acabat. Ja no calia.

La sort continua decantant les seves preferències.

Són bons anys per a Jaume II: obté victòries sobre els castellans al sud del regne de València; rep de la Santa Seu la investidura de Còrsega i Sardenya, i els almogàvers, amb Roger de Flor al capdavant, triomfen espectacularment i inesperadament (no hi són per ordre del rei) a Grècia i a Constantinoble.

Són mals anys, en canvi, per a Ponç V. El 1309 és assassinat Hug, el seu fill hereu. Per una operació de cors contra un vaixell de Venècia i les acusacions de sodomia fetes arran de la investigació subsegüent, té nous problemes amb el rei, que envaeix el comtat per terra i mar i l'obliga de nou a sotmetre's. Mor aquell mateix any, el 1313.

El nou comte Ponç VI, dit Malgaulí, tramet ben aviat una carta a Jaume II per aplacar la política seguida pel seu pare i es dedica a restaurar l'economia del comtat. Ha de vendre moltes terres i rendes. Mor als vint-i-tres anys sense descendència.

S'instaurà llavors a Empúries una nova dinastia sorgida de la casa comtal de Barcelona. Però això no evità que hi hagués

encara nous enfrontaments. Es manifestaren fortament durant bona part del segle XIV, sobretot en temps de Joan I d'Empúries, que un altre cop vol actuar com a comte independent fins al punt d'arribar a combatre el rei Pere III el Cerimoniós amb l'ajut de poderosos senyors francesos. El rei acabà imposant la seva autoritat per les armes el 1388.

Finalment, el 1401 el rei Martí l'Humà incorporà el comtat d'Empúries als seus dominis.

El poble de Bellcaire fa una representació escènica de tot aquest procés, una vegada l'any, per Setmana Santa. S'anomena *Bandera de Catalunya* i fou escrita per Esteve Albert, mort aquest any (1996). Jo recomano molt de veure-la.

Com a reflexió molt personal, haig de reconèixer que m'és difícil decidir per quin protagonista d'aquesta història sento més simpatia: pel poderós Jaume II que, conscient del seu avantatge, aguanta les fiblades de l'esbojarrat Ponç V, o per l'irreflexiu Ponç que, tot i que no tenia diners (sempre l'economia és determinant!) ni esperances de futur, es llença a l'aventura amb temeritat i ho engega tot a rodar.

Esplendor i decadència

Després de la seva victòria a l'anomenada "guerra de l'Empordà", el 1388 Pere III el Cerimoniós esdevé sobirà indiscutible i Torroella, vila reial, experimenta un espectacular creixement econòmic i urbanístic. L'eix de la població davalla pel carrer de l'Església, la plaça de la Vila i el carrer Major i una nova muralla abraça aquest eixample. (Encara ara la disposició quadrangular de carrers estrets, pràcticament reservats per a vianants, admira els forasters per la seva saviesa urbanística.)

Pere III té dos fills, els infants Joan i Martí, i està casat en últimes nupcies amb Sibila de Fortià, de la qual té un fill baró que mor prematurament. A la mort del seu pare, Joan és el nou sobirà, amb el nom de Joan I, dit el Caçador per la seva afecció a

aquesta distracció. Joan I ve sovint a Torroella i hi fa llargues estades. Els carrers principals s'emplenen de cases senyorials i la prosperitat és visible arreu.

En una cacera desafortunada i en circumstàncies poc clares, mor Joan I el 1396. Però ja feia temps que els dies d'esplendor de Torroella estaven sentenciats. La pesta negra, els atacs dels pirates des de les Medes, l'encegament del Ter i la consegüent impossibilitat d'arribar-hi per mar, provoquen l'aparició d'una decadència inevitable, tal com succeeix també a la resta de Catalunya.

Del segle XVIII al segle XX

Després d'un llarg període de decadència (segles XVI, XVII), Catalunya experimenta una gran revifalla econòmica a partir del segle XVIII. Es tracta d'un redreçament d'origen bàsicament agrícola. Es dessequen maresmes i aiguamolls, es creen regadius, s'introdueixen nous cultius, es planten vinyes i olivars i es produeix un fet d'una importància cabdal: la pagesia passa de l'autoconsum a l'especialització i entra així en una economia moderna de mercat.

Al Baix Empordà es produeixen totes aquestes transformacions. Es dessequen els estanys de Bellcaire, de Pals i d'Ullastret, es planten ceps i oliveres en marges guanyats a la muntanya i als aspres apareixen cultius de blat de moro, d'arròs i d'userda.

Però al Baix Empordà es produeix, a més, una transformació que, a la llarga, va modificar-ne totalment l'estructura econòmica i social. Es tracta d'una transformació de caràcter industrial. A partir del segle XVIII, bona part del Baix Empordà va esdevenir "el país del suro". (En una al·locució al Parlament de Madrid, al segle passat, un diputat del districte de Palafrugell, o potser de la Selva, va demanar la paraula i digué: "Vengo del país de los alcornoques...". Tinc entès que no va poder continuar.)

La manufactura del suro comença quan els fabricants de la

Champagne necessiten taps de qualitat, que primer aconseguiren de les sureres del Rosselló i, més endavant, de la zona veïna de l'Alt Empordà (Agullana, Darnius, etc.).

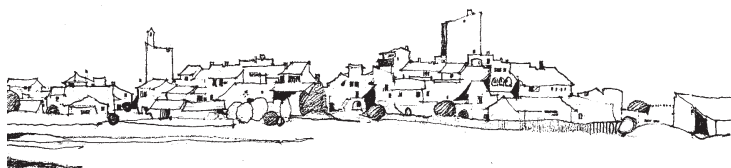
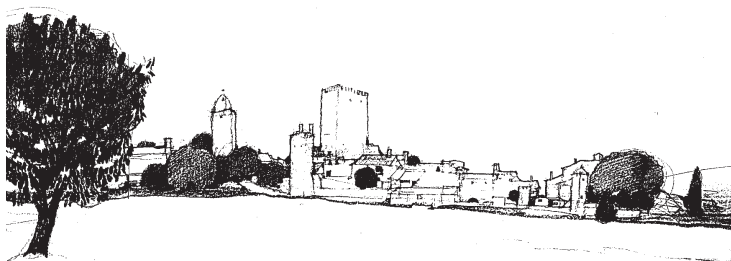
La mata surera de les Gavarres, molt més important i d'una gran qualitat, fou el pas següent. I, com a conseqüència, aparegué la primera indústria artesanal a Palafrugell, la Bisbal, Palamós i Sant Feliu. La gent anà deixant el cultiu de terres miserables i aprengué l'ofici de fer taps. Els boscos, només capaços fins llavors de donar mala llenya, començaren a proporcionar el millor suro del món. Els artesans foren ben pagats. Els amos dels boscos s'enriquiren. Les poblacions prosperaren. Es contruïren els ferrocarrils de via estreta Girona-Sant Feliu i Banyoles-Palamós. Es desenvolupà un actiu comerç d'exportació, centrat sobretot al port de Sant Feliu de Guíxols.

La indústria surera va anar creixent i afectà noves poblacions –Calonge i Begur– durant tot el segle XIX i principis del XX. El punt culminant té lloc abans de la Primera Guerra Mundial. La població ocupada a la indústria del suro passa de 4.000 l'any 1884 a 11.000 l'any 1913. Comença després una reculada imparable, que ens porta a poc més de 1.000 treballadors a l'actualitat.

Afortunadament, des del punt de vista econòmic, el turisme, les segones residències i la indústria de la construcció li han pres el relleu –i de quina manera!– Deixant de banda aquest fenomen més recent, d'una magnitud fora de mida, mai, des de l'època medieval, el Baix Empordà no havia experimentat una sacsejada vital tan intensa i duradora com la que li va infondre la indústria del suro. Val la pena de recollir sobre aquesta qüestió unes frases de Pla ben descriptives: “Passar com per art d'encantament d'una vida pagesa pobre i trista, basada en el cultiu d'una vinya magra i d'un olivar cobert de paràsits, a un règim de jornals superior al de qualsevol altra activitat del país... El canvi fou tan meravellós que tot el que pogué dir seria pàl·lid... Tothom volgué tenir una casa pròpia i se'n construí una... El *champagne* francès, la cervesa alemanya, el *whisky* anglès eren dilatatament coneguts a la comarca –quan encara a la Península no se'n coneixia ni el nom”.

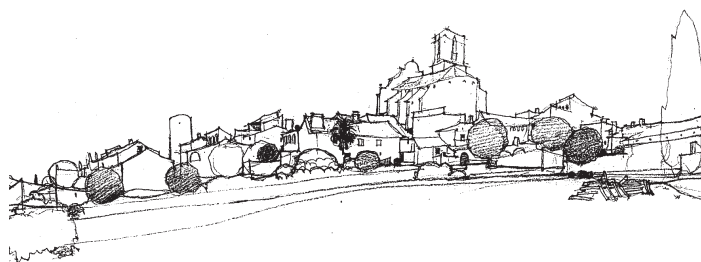
Ara, la prosperitat de la indústria del suro afectà només les poblacions situades tot volt de les Gavarres, principalment Palafrugell, Sant Feliu i Palamós i, amb menys intensitat, la Bisbal, Calonge i Begur.

A la plana, les transformacions econòmiques i socials varen ser menys espectaculars i més tardanes: noves terres guanyades a les maresmes, nous cultius i millora de procediments. Darrere d'aquestes transformacions hi hagué sovint persones que hi posaren la imaginació, la il·lusió i un cúmul d'esforços.

Alguns dels pobles del
Baix Empordà: Torroella
de Montgrí, Peratallada,
Palau-Sator, Fontanilles,
Sant Iscle i Regencós.
Dibuixos de Jan Baca.

Pere Coll i el marquès de Robert

Pere Coll i Rigau fou una d'aquestes persones. A Pere Coll es deu un canvi econòmic de gran abast, de caràcter agrícola, que afectà precisament les poblacions que no s'havien beneficiat de la revolució del suro.

No tinc altre remei que resumir molt aquesta història, que descriu amb tot detall Josep Pla en un dels seus *Homenots*. És una història que comença a Torroella de Montgrí a mitjans del segle XIX.

El palau reial de Torroella, on havia sojornat sovint Joan I, tal com abans he comentat, és ara la residència de la família Robert, que posseeix extenses propietats al municipi, entre elles la torre Ponça, prop de l'Estartit.

De segur que el fill dels amos de la torre Ponça, Robert Robert, havia jugat més d'un cop amb el fill dels masovers, Pere Coll, amb motiu de les visites dels senyors a la finca.

Ben jovenet, però, Pere Coll emigra a Cuba, hi prospera, hi crea una fàbrica de cerilles, s'hi enriqueix i al cap de 44 anys en torna. S'instal·la a Barcelona i a Torroella i en aquesta vila edifica un gran cafè teatre per als seus pares, que es retiren del mas. A la zona de Pals compra el mas Gelabert. Seria llarg d'explicar com aviat es veu enfrontat amb Robert per diversos motius i en diverses circumstàncies que tot seguit resumiré.

Amb motiu de la compra del mas Gelabert, Coll es nega a pagar a Robert un impost feudal (els lluïsmes) que acompanya tota transacció que es faci al territori i que ell, un home progressista, considera anacrònic. Al plet intervenen famosos advocats i experts en història medieval (Ramon d'Abadal, entre ells, a favor de Coll). Quan el plet arriba al Suprem, Robert, que és diputat a Corts i busca popularitat, renuncia públicament als lluïsmes. El poble de Torroella, agraït, encapçalat per l'Ajuntament, sol·licita i obté per a ell el títol de marquès i la grandesa d'Espanya.

Coll comença a millorar les terres del mas Gelabert: hi asseca aiguamolls, hi anivella terrenys i hi crea drenatges. Hi ha d'emprar molta mà d'obra. S'apugen els jornals a la zona amb la conseqüent exasperació d'altres grans propietaris i principalment del marquès de Robert.

I encara, per treure més rendiment als seus terrenys, Coll sol·licita i obté del Ministeri d'Agricultura permís per conrear arròs a

rec obert. Comença a construir motes i terraplens, a netejar sèquies, a crear una xarxa de recs. Som al 1900.

Però el marquès de Robert sembla interessat a mantenir en benefici propi l'immobilisme secular de la comarca. Mou cel i terra per evitar el cultiu i fonamenta l'oposició en suposats arguments sanitaris, en el perill del paludisme i els seus efectes mortífers. La campanya de Robert en l'àmbit oficial i popular, amb l'ajut incondicional del metge de la vila, és implacable. El poble s'esvalota; la casa de Pere Coll a Torroella és apedregada, i es publiquen auques i circulen anònims.

Entretant, però, l'exemple de Coll ha fet forat. Noves demandes d'autorització són formulades pel mas Carles i pel mas Pla, dues vastes propietats veïnes del mas Gelabert. I és just en aquest moment, en iniciar-se el conreu a gran escala, quan arriba una RO de 1907 en què es prohibeix el conreu d'arròs al Baix Empordà.

Així es premia, sembla, l'adhesió de Robert al Partit Conservador. Cal recordar que Torroella va ser un dels tres únics districtes de Catalunya, sobre un total de 44, on no triomfà Solidaritat Catalana l'any 1907. Afegim-hi, en honor a la veritat, que en vista dels resultats Robert renuncià a la seva acta de diputat i així també el districte de Torroella fou per a Solidaritat.

Però Coll no es doblegà. Dugué a terme una prodigiosa activitat política i diplomàtica i, al cap de dos anys, quan el poder passà als liberals, una de les primeres conseqüències fou la revocació de la prohibició del cultiu. I aquest s'estengué, Empordà amunt, cap a terres de Gualta, de Belcaire i d'Albons. La superfície de les plantacions assolí les 175 ha l'any 1925, que eren ja unes 450 ha l'any 1935 i arribaren al màxim, a l'entorn de les 1530 ha, el 1951.

Jo he pogut viure encara aquesta darrera època, quan a dreta i a esquerra de la carretera, anant de l'Escala cap a Palafrugell, travessàvem quilòmetres i quilòmetres de plantacions d'un impacte visual molt bell, que no em veig amb cor de descriure.

Si bé la introducció de l'arròs a la plana no va tenir unes repercussions econòmiques de tanta intensitat ni durada com la del suro a la zona de les Gavarres, l'efecte va representar nogensmenys un important increment del nivell de vida dels habitants, amb les inevitables diferències com és habitual en aquesta mena de desenvolupaments.

També aquí, com en el cas del suro, Pla descriu el fet amb entusiasme: "L'esperit de Pals, imposant el conreu de l'arròs a les terres baixes, absolutament abandonades, creà una gran riquesa, convertí un paisatge incert en un jardí precís i ordenat, donà origen a un altre aire...". "La riquesa –i el benestar– de la comarca ha prodigiosament augmentat. El paisatge té aquell punt de bellesa única que només dóna el rendiment i la utilitat general".

Pla escrivia aquestes frases l'any 1959, quan el cultiu havia assolit la seva màxima expansió. Començà aviat una davallada inexorable quan la rendibilitat de les plantacions començà a minvar. Es tornà a la userda, al blat de moro i començà la plantada de fruiters: pomeres, presseguers. Avui ja no es cultiva arròs al Baix Empordà.

Ara mateix

I el país, entretant, ha experimentat una nova, profunda transformació: la del turisme i de la segona residència. A partir dels anys cinquanta vàrem quedar bocabadats amb les primeres arribades massives de turistes. Una vegada més, aportaré l'opinió de Pla, que en iniciar-se el fenomen escrivia: "Després de tantes invasions i del pas de tants anants i vinents, apareix finalment una massa humana que arriba en so de pau, disposada a prendre el sol, a banyar-se en el mar i a menjar i beure. Aquesta arribada és el principi d'un fenomen econòmic d'un volum considerable –probablement el més gros de tots els que s'han produït en el procés històric del país."

Efectivament, els pronòstics s'han complert. El Baix Empordà és avui una de les zones més pròsperes del món. A quin preu?

L'efecte massiu ha estat enormement depredador, sobretot al litoral. D'altra banda, però, i principalment als poblets de l'interior, el fenomen de la segona residència ha originat, tant dels particulars com dels governs municipals, una acció revitalitzadora, recuperadora, en general –no sempre– respectuosa amb les pedres velles i amb el paisatge. D'una banda, tenim Platja d'Aro i Sant Antoni de Calonge; però també tenim, de l'altra, Pals, Peratallada, Corçà, Monells i tants altres pobles.

Afortunadament, Torroella ha sabut emprendre el camí de la conservació i de la restauració, quan ha calgut, dels vells monuments: l'església de Sant Genís, el palau Robert, el palau Solterra, can Quintana, el mateix castell del Montgrí, Santa Caterina. I no acabaríem de comptar un reguitzell de millores que semblen voler-nos retornar aquella esplendor dels segles XIII i XIV, quan escollí la nostra vila, per fer-hi llargues estades, Joan I el Caçador, "l'amador de tota gentilesa".

Jaume Bassa